TİDSAD
Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yoksulluğun İktisadi Nedenleri ve Kültürel Kontekstle Olan İlişkisi

Economic Causes of Poverty and Its Relation with Cultural Context

Tolga KABAŞ*

Geliş/Submitted: 10.11.2021
Kabul/Accepted: 02.03.2022
Yayın/Published: 27.03.2022

Citation / Atıf

Kabaş, T. (2022). Yoksulluğun iktisadi nedenleri ve kültürel kontekstle olan ilişkisi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (32), 159-173.

Kabaş, T. (2022). Economic causes of poverty and its relation with cultural context. *The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 9 (32), 159-173.

Makale Türü: **Derleme Makalesi** Article Information: **Review Article**

10.29228/TIDSAD.54159

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.
This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, tkabas@cu.edu.tr**

TİDSAD
Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yoksulluğun İktisadi Nedenleri ve Kültürel Kontekstle Olan İlişkisi[1]

Economic Causes of Poverty and Its Relation with Cultural Context

Dr. Öğr. Üyesi Tolga KABAŞ

Öz: Refahın önemli göstergelerinden birisi kişi başına düşen ortalama gelirdir. Günümüzde yoksulluğu veya fakirliği açıklamak için araştırmacılar tarafından en sık kullanılan yaklaşımlardan birisi gelir yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre geliri veya tüketimi toplum tarafından kabul edilen asgari geçim düzeyinin altında olanlar yoksul veya fakir olarak tanımlanır. Ortodoks ekonomi düşüncesine göre yüksek büyüme oranlarının yoksulluğu azaltacağı düşünülür. Ancak, çoğu gelişmekte olan ülkede yüksek büyüme oranlarına ulaşılmasına rağmen çok yüksek yoksulluk ve eşitsizlik görülmektedir. Kalkınma hedefi olarak yalnızca büyüme hedefinin belirlenmesi yeterli bir hedef değildir. Aşağı sızdırma stratejisi ile en yoksul grupların gelirlerinin artması, yoksulluğun ve eşitsizliğin azalması on yıllarca yıl sürebilmektedir. İslam kültürü belli sınırlar içerisinde kalmak kaydıyla daha iyi bir hayatı tavsiye etmektedir. İlahi mesaja göre kazanılan mal veya servet paylaşıldıkça meşruiyetini kazanmakta ve artmaktadır. Müslümanlar için sosyal adaletin olduğu yüksek verimli ekonomiler bir amaç olmalıdır. Bu amacın kültürel bir temeli bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın sonunda Türkiye için yüksek büyüme hedefleriyle birlikte gelir dağılımını düzelten politikaların karışımını içeren bir kalkınma stratejisi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, büyüme, aşağı sızdırma, sosyal piyasa ekonomisi, kültür.

Abstract: One of the important indicators of social welfare is the average income per capita. Today, income approach is one of the most frequently used approach by researchers to explain poverty. According to this approach, those whose income or consumption is below the minimum subsistence level accepted by the society are defined as poor. According to orthodox economic thought, high growth rates are assumed to reduce income poverty. However, in most developing countries despite high growth rates, very high poverty and inequality are observed. Setting the growth target alone as a development target is not sufficient. With the trickle-down strategy, it can take decades for the poorest groups to increase their income and reduce poverty level. Islamic culture recommends a better life, provided that it stays within certain borders. According to the divine message, the wealth gains its legitimacy by redistribution of riches. Islamic culture reveals a development strategy for Muslim societies. Therefore, for Muslim societies achieving highly productive economies with social justice should be a main goal. This development goal has cultural roots. Within this context, a devel-

---

[1] "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

opment strategy is suggested for Turkey that includes a mixture of high growth targets with redistribution policies that reduces income inequality.

Keywords: Poverty, economic growth, tirickle-down, social market economy, culture.

1. Giriş

Ana akım ekonomi düşüncesi serbest ortamda ticareti savunan liberalizm üzerine kuruludur. Ana akım ekonomi düşüncesinin kültürel temeli ise Protestanlıktır. Protestan kültürüne göre piyasaların zenginliğe yol açması için sınırlandırılmaması gerekir. Protestanların kültürel mantığına göre piyasaların özgür olması ve aşağı sızdırma (trickle-down) ekonomisi yoksulluğu kısa bir sürede azaltmaktadır. Bu yüzden, Amerika gibi Protestan ülkelerde küçük bir refah devleti ve yoksullar için sınırlı sosyal yardım programları bulunur. Çünkü, yoksulluğun en önemli nedeni olarak kişinin az çalışması veya tembel olması görülür. Ekonomik, sosyal ve kültürel ortamın bir kusuru olmadığı düşünülür. Üretken olmak yerine yoksul insanların sosyal yardımlara bağımlı kişilere dönüşmesini istemezler. Amerika'da ekonomi düşüncesi ile dini ahlak arasında çok yakın bir ilişki bulunur.

Küresel ekonomik sistemde ekonomik büyüme odaklı Neoliberal politikalar bir moda halinde çoğu ülke tarafından uygulanmaktadır. Ülkelerin büyük bir kısmında yüksek büyüme oranlarına ulaşılmasına rağmen çok yüksek yoksulluk ve eşitsizlik görülmektedir. Kalkınma hedefi olarak yalnızca büyüme hedefinin belirlenmesi yeterli bir hedef değildir. Ülkeler tarafından en sık uygulanan strateji yüksek büyüme hedefi ile "trickle-down" stratejisidir. Yüksek büyüme hızları sonucunda milli gelir arttıkça gelir dağılımının en üst basamaklarında bulunan guruplar daha da zenginleşir. Böylece, gelir dağılımı bozulmaya başlar. Bu süreç belirli bir süre devam ettikten sonra en yoksul kesimler de artan milli gelirden pay almaya başlarlar. Böylece, gelir dağılımı düzelmeye başlar. Bu tür etkilere "trickle-down", yani aşağı sızdırma ekonomisi denilmektedir.

Yoksullukla mücadelede aşağı sızdırma stratejisine alternatif olarak kaynakların en yoksul gruplara yeniden dağıtımını içeren yeniden dağıtım politikaları bulunur. Yeniden dağıtım politikalarının uygulanması sonucunda eşitsizliğin azalmasıyla en yoksul grupların göreceli pozisyonlarında daha çabuk iyileşme gerçekleşir. Aşağı sızdırma stratejisi ile en yoksul grupların gelirlerinin artması, yoksulluğun ve eşitsizliğin azalması ise on yıllarca yıl sürebilmektedir. Yeniden dağıtım politikalarının başarılı kabul edilebilmesi için yoksulluğu azaltması, büyüme oranını ise azaltmaması gerekir.

Aydınlanma düşüncesiyle birlikte fakirlik topluma zararlı bir hastalık olarak görülmeye başlanmıştır. İslam kültürüne göre de fakirlik insana ve topluma zararlıdır. Tıpkı cehalet gibi fakirlik de topluma zarar veren tehlikeli bir hastalıktır. İslam kültürü bireylere özel mülkiyet, ticarete katılma, sözleşme yapma, kar elde etme ve girişim özgürlüğü gibi ekonomik haklar vermiştir. Bu haklar hızlı ekonomik büyümeye yol açar. Ancak, bu özgürlükleri diledikleri gibi kullanma konusunda tamamen serbest bırakmaz. Bu özgürlüklerin topluma zarar verecek veya ekonomik sistemi olumsuz etkileyecek şekilde kullanılmasına müsaade etmez. İslam dini egoizmi dayalı bir ekonomik sistemi engellemek için zenginliğin akışını otomatik olarak toplumun en zayıf kesimlerine yöneltecek ilkeler koyar.

İslam kültürü aşırılığa ve israfa kaçmadan, belli sınırlar içerisinde kalmak kaydıyla daha iyi bir hayatı tavsiye etmektedir. Ancak, İlahi mesaja göre mal veya servet sosyaldir,

yani topluma aittir. İslam kültürüne göre kazanılan mal veya servet paylaşıldıkça meşruiyetini kazanmakta ve genişlemektedir. Bu çalışmada yoksulluğun iktisadi nedenleri anlatılırken önemli bir faktör olarak kültür unsuruna da vurgu yapılmaktadır. İktisat sosyolojisi yaklaşımı bağlamında yoksulluk ile kültür ilişkisi anlatılırken, ekonomik büyüme ile birlikte adil bir gelir dağılımını sağlayacak milli bir kalkınma vizyonunun uygulanması önerilmektedir.

2. Yoksulluğun Tanımlanması ve Ölçülmesi

Refahın önemli göstergelerinden birisi kişi başına düşen ortalama gelirdir. Bu bağlamda günümüzde yoksulluğu veya fakirliği açıklamak için araştırmacılar tarafından en sık kullanılan yaklaşımlardan birisi gelir yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre geliri veya tüketimi toplum tarafından kabul edilen asgari geçim düzeyinin altında olanlar yoksul veya fakir olarak tanımlanır. Ancak, gelir yoksulluğunun anlamlı bir gösterge olarak kullanılmasının sınırlamaları olduğu son yıllarda akademisyenler ve politika uygulayıcılar tarafından kabul edilmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalarda refahın yakın bir göstergesi olan gelir veya tüketim yerine eğitim ve sağlık göstergeleri gerçek refah göstergeleri olarak kullanılmaktadır.

Yoksulluk istatistikleri ekonominin ve toplumun nasıl yol aldığını anlamamıza yardımcı olur. Kimlerin yoksul sayılacağı ve yoksulların bir gösterge altında toplanması işlemlerinin dikkatle yapılması gerekir. Yoksulluk düzeylerindeki değişimler yoksulluk sınırının nasıl saptandığına ve yoksulluğun ölçümünde hangi göstergenin kullanıldığına bağlıdır. Yoksulluk göstergelerinin gelir/tüketim verileriyle hesaplanması araştırmacılara çok daha düşük maliyetlerle daha kesin sonuçlara ulaşabilmelerini sağlar. Çünkü, gelir/tüketim verileri çok düzenli tutulan milli gelir hesaplarından alındığı gibi bu verilerle tahmin edilen yoksulluk göstergeleri parasal olarak daha kesin bir şekilde ölçülmekte ve ifade edilmektedir.

Yoksulluğu ölçme yöntemleri arasında tek boyut (gelir veya tüketim) ile ölçen göstergeler olduğu gibi bileşik yoksulluk endeksleri de (çok boyutlu, örneğin insani gelişme ve yoksulluk endeksleri gibi) bulunmaktadır. Gelir/tüketim verileri kullanıldığında yoksullar, geliri (veya tüketimi) yoksulluk sınırının altında kalan insanlar olarak tanımlanır. Yoksulluğu tek boyutlu ölçme yöntemleri arasında en sık kullanılan gösterge FGT (Foster, Greer ve Thorbecke Endeksi) endeksidir. FGT endesinin ilk durumu (FGT P_0) Kafa Sayım Oranı olarak bilinir, gelir veya tüketim temelli yoksulluk sınırının altında kalan kişilerin toplam nüfusa oranını, yani yoksulluk oranını gösterir.

FGT endeksinin ikinci durumu (FGT P_1) ise Yoksulluk Açığı Endeksini verir. Bu endeks yoksulların gelirinin yoksulluk sınırına olan uzaklığını, yani yoksulluğun derinliğini gösterir. Fakir bir insana ne kadar gelir aktarıldığında yoksulluk sınırına ulaşacağını gösterir. FGT endeksinin üçüncü durumu (FGT P_2) ise Yoksulluk Açığının Karesi Endeksi olarak bilinir ve yoksullar arasındaki gelir dağılımına duyarlıdır. Bu gösterge yoksullar arasındaki eşitsizliği ve yoksulluğun şiddetini gösterir.

Bir toplumda kişi başına düşen ortalama gelir ile refah düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunur. Yani, kişi başına düşen ortalama gelir artarken toplumun refah düzeyi de artar. Ancak, kesin bir yargıya ulaşılabilmesi için bu bilginin yanı sıra gelir dağılımı ve yoksulluk verileri de gerekir. Gelir dağılımı eşitsizliği ile refah düzeyi arasında negatif yön-

lü bir ilişki bulunur. Aynı şekilde, yoksulluk oranı ile refah düzeyi arasında da negatif yönlü bir ilişki vardır. Bir toplumda kişi başına düşün ortalama gelir artarken, gelir eşitsizliği ve yoksulluk azalıyorsa toplumsal refah düzeyi artar. Uzun dönemde Türkiye'de kişi başına düşen ortalama gelir artarken, yoksulluk ve eşitsizlik düzeyleri azalmaktadır. Yani, Türkiye'de toplumsal refah düzeyi uzun dönemde artmaktadır.

3. Yoksulluğun İktisadi Nedenleri

Fakirliğin nedenleri incelendiğinde yapılan açıklamaların beş grup altında toplandığı görülür. Bu yapılan açıklamaların önerdikleri yoksullukla mücadele politikaları da farklılık gösterir. Çünkü, yapılan her açıklamada piyasaların ve insan davranışının doğası hakkında farklı varsayımlar bulunur.

Birinci gurup açıklamalara göre fakirlik az gelişmişliğin sonucunda görülmektedir. Çünkü, fakirlik etkin bir şekilde işleyen piyasaların olmamasından dolayı ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşıma göre yoksulluk probleminin çözülmesi için önerilen çözüm yolu yoksul bölgelerde piyasaların kurulması ve genişletilmesidir. Yoksul bölgelerde yatırımların başlaması kalkınma sürecini başlatır. Ekonomide yeni piyasaların kurulması, var olan piyasaların genişlemesi sağlanarak yeni işlerin ve verimliliğin artması sağlanır. Böylece fakirlik azalır (Blank, 2003, 449-450).

İkinci gurup açıklamalara göre fakirliğin ortaya çıkmasının nedeni bazı insanların piyasa ekonomilerine hazır olmaması veya etkin bir şekilde katılamamasıdır. İlk yaklaşım piyasaların bulunmaması üzerine odaklanırken, ikinci yaklaşım ise piyasa ekonomilerine etkin bir şekilde katılmayanlar üzerine odaklanır. Örneğin, çocuklar, yaşlılar veya özürlüler gibi grupların piyasaya etkin bir şekilde katılma kapasiteleri bulunmaz. Bazı insanlar ise yeterli becerilere veya kaynaklara sahip olmadıkları için ürün veya işgücü piyasalarına katılamazlar.

Bu kişiler tarafından kazanılan gelir ise ihtiyaçlarını karşılamayacak kadar azdır. Eğer, yoksulluğun nedeni dulların, yetimlerin, yaşlıların, özürlülerin piyasalara etkin bir şekilde katılamamalarıysa, piyasaların yeniden düzenlenmesi etkili bir çözüm yolu olmaz. Eğer, yoksulluğun nedeni piyasalara katılan kişilerin yeterli becerileri olmamasıysa, eğitim programları ve eğitim fırsatlarının arttırılması yoksul insanların verimliliğini arttırabilir, bir çözüm olarak uygulanabilir (Blank, 2003:450-451).

Üçüncü gurup açıklamalara göre yoksulluğun nedeni piyasaların etkin çalışmamasıdır. Daha önceki iki yaklaşımda çözüm piyasaların genişletilmesi ve insanların piyasalara etkin bir şekilde katılımının sağlanmasıyken, bu yaklaşıma göre çözüm piyasaları sınırlandırmaktır. Bu yaklaşıma göre kontrol edilmeyen piyasalar sorun yaratır. Daha çok düzenlenmiş piyasalar ise yoksulluğun azalmasına yol açar.

Dördüncü gurup yaklaşımlara göre yoksulluk sosyal, kültürel ve siyasi süreçlerin sonucunda piyasa dışında üretilmektedir. Bu yaklaşıma göre belirlenen bir çözüm yolu siyasi çatışmaların, kültürel engellerin, yolsuzluğun, kültürel önyargıların önlenmesini gerektirir. Bu önlemler ekonomide yapılan reformlardan daha önemlidir. Ancak, piyasaların dışında gerçekleşen sorunlar piyasaların yapısında ve işleyişinde ortaya çıkar. Örneğin, kadınları çalıştırmayan işyeri sahipleri, kadınlar arasında yoksulluğun çok yükselmesine yol açar. Bu durumda yoksullukla mücadele politikalarının fırsat eşitliğini sağlaması yal-

nızca yoksulluğun azalmasına yol açmaz, toplumda davranış ve sosyal normlarda olumlu değişikliklere yol açar (Blank, 2003:452-454).

Beşinci gurup yaklaşımlara göre yoksulluk yoksul olan kişilerin hatalarından dolayı ortaya çıkmaktadır. Yani, yoksulluk bireylerin özelliklerinin ve yanlış tercihlerinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. İnsanlar farklı yaşamlar seçebilme kapasitesine ve özgür bir iradeye sahiptirler. Bu alternatif yaşamlarda insanlara büyük fırsatlar açıktır. Bu yaklaşıma göre yoksulluk piyasaların veya ekonominin yapısından değil, bireylerin olumsuz özelliklerinden ve yanlış tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımda her insan dilediği hayatı seçebilme özgürlüğüne sahiptir. Yanlış yapılan seçimlerin ise büyük maliyetleri olabilmektedir.

4. Yoksulluğun Giderilmesi İçin Uygulanan Politikalar

Toplumda büyük bir gurup insan refah içinde yaşarken, neden küçük bir gurup yoksulluk veya fakirlik içinde yaşmaktadır? Ekonomik sistem bu yoksullar gurubunu nasıl seçmektedir? Bu sorunun üç parçalı bir cevabı bulunur. Birincisi, bireyin veya hanenin kendi kontrolu dışında gerçekleşen olaylar yoksul olmalarına yol açmaktadır. İkincisine göre bazı sosyal ve kültürel engeller örneğin, sınıf, gelenek, kültürel önyargılar gibi, bazı insanların toplum içerisinde işaretlenmesine, yoksul kalmalarına yol açar. Üçüncü açıklamaya göre ise yetenekleri ve motivasyonları sınırlı bazı bireyler piyasalara etkin bir şekilde katılamaz ve düşük bir gelir kazanırlar (Lampman, 1965:524).

Yoksulluk verilerinden kimlerin yoksul olduğu incelenirse büyük çoğunluğun kendi kontrollerinin dışında gerçekleşen olaylar yüzünden yoksul veya fakir oldukları anlaşılır. Örneğin, bazı çocukların yoksul olmasının nedeni yoksul hanelerde doğmalarıdır. Yoksul yetişkinlerin bir kısmı ise özürlü oldukları için veya yetim olarak büyüdükleri için yoksul veya fakir olmuşlardır. Bazı yetişkinlerin ise çalıştıkları mesleğe-sektöre yönelik işgücü talebinin azalmasından veya geri kalmış bir bölgede bulunmalarından dolayı fakir oldukları görülür.

Yoksulluk verileri incelendiğinde sosyal ve kültürel engellerin bazı insanların yoksul olarak seçilmesine yol açtığı görülür. Örneğin, işgücü ve ürün piyasalarında ırk ayrımı, cinsiyet ayrımı, din ayrımı, etnik ve kültürel ayrım bazı insanların yoksul kalmasına yol açar. Bu ayrımcılığa maruz kalanlar fırsatlara erişimleri az olduğu gibi, fırsatlarla ilgili bilgilere dahi zor ulaşırlar. Yoksulluk verileri incelendiğinde bazı insanların ise sınırlı yetenekleri ve motivasyonları olduğu için piyasalar tarafından yoksul olarak belirlendiği görülür. Ancak, fakir insanların yeteneklerinin bir kısmının sonradan kazanıldığı veya çevre tarafından belirlendiği unutulmamalıdır.

Devletin yoksulluk ve işsizlik problemleriyle mücadele edebilmesi için bazı genel stratejileri bulunur. Bu stratejilerden birisi ekonomide Keynezyen iktisat politikalarıyla toplam talebin arttırılmasıdır. Bu stratejide maliye ve para politikalarıyla çok yüksek büyüme oranlarına ve tam istihdama ulaşılmaya çalışılır. Bu strateji işsizlik ve yoksulluğun yetersiz işgücü talebinden veya yetersiz istihdam fırsatlarından kaynaklandığı varsayımı üzerine kuruludur. Toplam talep yönetimiyle kaynakların tam istihdam düzeyinde kullanılmasına çalışılır.

İkinci genel strateji ise sosyal yardımların dağıtılmasıdır. Bu strateji yoksullara ve

işsizlere yardım için uygulanan en eski stratejidir. Son yıllarda bu strateji ile yapılan sosyal yardımların miktarları oldukça artmaktadır. Çünkü, günümüzde, yoksulluk ve işsizliğin nedeni olarak bireyler daha az kusurlu görülmektedir. Fakirlere dağıtılan yardımlar arasında işsizlik maaşları, yaşlılık aylıkları, engelli maaşları, ayrıca eğitim, sağlık, gıda, kira, konut gibi temel ihtiyaç alanlarındaki sosyal yardımlar bulunur (Anderson, 1967: 74-75).

Devletin yoksulluk ve işsizlikle mücadelede uyguladığı genel stratejilerden üçüncüsü insanların kapasitesini geliştirici yardımlardır. Yüksek bir kapasite yüksek bir gelir anlamına gelmektedir. Sosyal yardımların aksine kapasite geliştirici yardımlar ile yoksul ve işsizlerin kendi ayakları üzerinde durabilmeleri, yeterli bir gelir kazanma kapasitesine ulaşabilmeleri amaçlanır. Bu tür yardımlar arasında bölgesel kalkınma projeleri, mesleki eğitim kursları, temel eğitim için sağlanan fırsatlar bulunur.

Devletin uyguladığı dördüncü genel strateji ise farklı gruplar arasında fırsat eşitliğinin geliştirilmesidir. Bu strateji ile farklı guruplar arasında ayrımcılığa yol açan sosyal ve kültürel engellerin kaldırılması, ekonomide fırsat eşitliğinin gelişmesi için çalışılır. Bu dört genel stratejinin yalnızca birinin kullanılması yeterli olmaz, yoksullukla mücadele için hepsinin kullanılması gerekir (Anderson, 1967: 75).

5. Protestan Kültürü İle Batı Medeniyetinin Ekonomik İlerleyişinin Başlaması

1517 yılında Martin Luther tarafından yapılan Protestan reformu Hıristiyanlığın evrim sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Bir tekel konumunda olan Katolik kilisesinin yozlaşmış dini politikalarla dindar insanların iyi niyetini suiistimal etmesi Hıristiyanlığın manevi olarak değerini düşürmüş, bu durum Protestan Reformu için bir fırsata yol açmıştır. Protestanların din piyasasına girmeleri Katolik Hıristiyanlığı yumuşatmış, insanileştirmiş ve liberalleştirmiştir. Oldukça rekabetçi ve devrimci olan Protestan kültürü din piyasasında Katolik kültürünü köklü bir değişime zorlamıştır. Böylece, Protestan kültürü bir Hıristiyan modernliğine yol açmıştır. Din piyasasının rekabete açılmasıyla Hıristiyanlığın teolojik olarak değeri yükselmiştir (Ekelund vd., 2006:1-3).

Protestan reformunun din piyasasındaki olumlu etkileri mikroekonominin araçlarıyla analiz edilebilir. Din piyasası da arz-talep diyagramı kullanılarak analitik olarak incelenebilir. Din piyasasında satılan ürün din hizmetleridir. Din hizmetlerini talep edenlerle arz edenler din piyasasında bir araya gelirler. Arz ve talebin birleştiği noktada din hizmetlerinin denge fiyatı belirlenir. Din piyasasında tüketici ve üretici davranışlarının dikkatli bir şekilde analiz edilmesi gerekir. Tıpkı diğer piyasalarda olduğu gibi din piyasasındaki sonuçlar toplum için bazen çok faydalı olduğu gibi, bazen de çok zararlı olabilir (Ekelund vd., 2006:4-6).

Örneğin, çok önemli aziz insanlar için din piyasasında talep eğrisinin dikey olduğu görülür. Bu kişilere olan talep fiyata bağlı değildir. Ayrıca, tekelci eğilimlerin yüksek olduğu bir din piyasasının topluma zararlı olduğu görülür. Tıpkı diğer piyasalarda olduğu gibi din piyasasında rekabetin olması kaliteyi arttırırken, din hizmeti fiyatını düşürmektedir. Bu bağlamda Protestan Reformu ile Katolik kilisesi din piyasasında çok zor duruma düşmüş, tekel konumunu kaybetmiştir. Protestanların din piyasasına girmelerinin topluma oldukça faydalı sonuçları olduğu görülmüştür (Ekelund vd., 2006:4-6).

Batı medeniyetinin yükselişi de bir devrim niteliğinde olan Protestan Reform hareketiyle başlamıştır. Batı dünyasında iktisat ahlakı Katoliklik ve Protestanlık olmak üzere bu iki dini kültürden doğmuştur. Katolik din adamları demokrasi, özgürlük, eşitlik, adalet, bireysellik, sekülerlik, hoşgörü, çoğulculuk, istikrarlı bir ulusal para ve fiyat düzeyi, mülkiyet hakları ve hukukun üstünlüğü, liberalizm, serbest ortamda ticaret gibi Aydınlanma değerlerine, yani yükselen orta sınıf değerlerine karşı mücadele etmişlerdir. Protestanlar Aydınlanma düşüncesi ikliminde doğan değerleri, modern bilimleri ve ilerleme ideolojisini hızla benimsemişlerdir. Protestan orta sınıflar öncülüğünde Sanayi Devrimi İngiltere'de yapılmıştır.

Aydınlanma düşüncesi ikliminde ortaya çıkan modern orta sınıf değerleri tüm dünyaya hızla yayılmıştır. Amerika'nın modernleşme tecrübesi İngiltere'yle karşılaştırıldığında daha geriden takip etmiştir. Ancak, Protestanlığın en önemli modernleştirici etkileri İngiltere'de değil Amerika'da ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Protestanlığın yol açtığı modernleşme etkileri 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Almanya'da da ortaya çıkmıştır. Almanya'da Protestanlar Katoliklerle olan kültür savaşında büyük bir üstünlük kazandılar. Almanya'nın milli birliğini sağlamasında, kapitalizme uyum sağlamasında ve kültürel olarak modernleşmesinde önemli bir unsur oldular.

Böylece liberal olan Protestan kültürü Batılı toplumlarda modernleşmenin motoru olmuştur. Protestan reformundan önce ortaçağda Avrupa'da Katolik Kilisesi çok güçlü, zengin, otoriter, statükoyu savunan ancak yozlaşmış bir kurumdu. Kilise babalarının ticarete bakışı ise oldukça olumsuzdu. Thomas Aquinas'a kadar ticari hayata olumsuz bakış değişmedi. Aquinas'ın Summa Theologica adlı eserinin yayınlamasıyla ticari hayata ve kar elde etme ilkesine bakış olumlu olarak değişti. Aquinas ticari hayatın doğru ilkelerle yönlendirildiği takdirde faydalı olduğunu ileri sürüyordu. Thomas Aquinas bu önemli eseriyle Protestan reformunun ve Hıristiyan modernliğin ortaya çıkması için uygun bir zemin oluşturdu. Aquinas'ın bu önemli eseri Avrupa'da büyük bir epistemik değişime yol açtı ve Protestanların kullandığı ana metinler arasında oldu.

Avrupa'da orta sınıfların daha fazla demokrasi, istikrarlı bir ulusal para ve fiyat düzeyi, istikrarlı mülkiyet hakları, ekonomik ve siyasi haklar istemesi, güçlenmeleri Hıristiyanlık öğretilerine karşı ağır bir baskı oluşturmaktaydı. 1517 yılında Martin Luther tarafından yapılan Protestan reformu bir tekel konumunda olan Katolik Hıristiyan dinine ve kurduğu ahlaksız düzene büyük bir zarar verdi. Luther yükselen orta sınıfları destekliyordu. Protestanlığın en önemli kolu olan Kalvinizm mezhebinin kurucusu John Kalvin girişimcilerin aleyhinde olan geleneksel dini yaklaşımları revize etti. John Kalvin girişimcilerin kar elde etme ilkesinin meşru bir ilke olduğunu vurguluyordu. Kalvinizme göre dürüst bir yolla kazanılan zenginlik meşruydu, girişimcinin seçilmiş bir kişi olduğunu gösteriyordu. Yani, dürüst bir yolla kazanılan zenginlik meşru olduğu gibi girişimcinin Cennete alınacağını ifade eden bir kurtuluş işaretiydi.

1776 yılı bir devrim yılıydı. Avrupa'da ve Amerika'da peş peşe yapılan devrimler Protestan orta sınıflar öncülüğünde yapılıyordu. 1776 yılında Adam Smith "Ulusların Zenginliği" adlı eserini yayınlayarak sanayi devriminin başladığını, piyasa ekonomisinin ve modern ekonomi biliminin doğduğunu ilan ediyordu. "Ulusların Zenginliği" İngiltere'ye bir imparatorluk vizyonu sağlamıştı. Serbest ortamda ticareti, istikrarlı bir ulusal parayı ve

fiyat düzeyini, mülkiyet hakları ve hukukun üstünlüğünü, liberalizmi savunan burjuvaların önü açılırken, geleneği temsil eden aristokrasiyle birlikte feodal sistem yıkılmaktaydı. Bir ahlak profesörü olan Adam Smith evrensel insan doğasının en önemli eğiliminin durumunu iyileştirme arzusu, yani çıkar düşüncesi olduğunu ileri sürüyordu.

Smith bir Aydınlanma düşünürü olarak geleneği temsil eden Hıristiyan ilahiyatına karşı çıkıyordu. Smith'in ve diğer Aydınlanma düşünürlerinin katkılarıyla kişisel çıkar ayıplanacak veya günah olarak kabul edilecek bir duygu olmaktan çıkmış, bir erdem haline gelmişti. Smith'in "Ulusların Zenginliği" (1776) adlı eserinde belirtilen, ticari hayatın kültürel kaynağında bulunan çalışkanlık, iş disiplini, dürüstlük, sözünde durmak, doğru söylemek, basiret, iyilikseverlik, ihtiyat ve tasarruf yapmak gibi değerler Protestanlara aitti. Protestanların iş disiplini, rasyonel ekonomik hesaplama yapabilmesi, çalışkanlığı, tasarruf alışkanlığı ve kazandıkları karları şirketlerine yatırması sermaye birikimini hızlandırdı, böylece sanayi devrimi için uygun bir zemin oluşturdu.

Protestanlığın önemli modernleştirici etkileriyle girişimcilik kültürü hızla gelişerek İngiltere'nin sanayi devrimi yapmasında önemli bir faktör oldu. Kişisel çıkar düşüncesiyle rasyonel kararlar alan ve karını maksimize eden Protestan burjuvalar sanayi devrimini gerçekleştirmişti. Modern kapitalist zihniyete sahip olan Protestan burjuvaların bilimsel, rasyonel ve dinamik oldukları görülüyordu. İktisadi düşüncenin ve iktisadi göstergelerin evrimi başta İngiltere olmak üzere Hıristiyan Batı medeniyetindeki kültürel değişimi gözler önüne seriyordu. Aydınlanma düşüncesi ikliminde ticari hayatın Hıristiyan diniyle olan organik ilişkisi hızla azaldı.

Smith'e göre önemli bir erdem olan kişisel çıkar doğal ve uyum içerisinde işleyen seküler bir toplumsal düzene yol açıyordu. Sanayi devrimiyle birlikte Avrupa'da bireyci, rasyonel ve seküler bir topluma doğru düzenli ilerleme süreci başlamıştı. Modern toplumlar seküler toplumlar olarak doğuyordu. Dinin altın çağı ise son bulmuştu. Aydınlanma düşüncesi ikliminde gelişen modern bilimler, üretilen yeni ve üstün bilgiler, bu bilgilerin ortaya çıktığı kuluçka merkezleri olarak üniversiteler İngiltere'ye büyük bir jeopolitik üstünlük kazandırmıştı. Ancak, I. Dünya Savaşında İngiltere ekonomisi, girişimci sınıfları ve imparatorluk vizyonu çöktü. İngiltere'nin ardından Amerika modern bilimlere ve serbest ticarete dayalı imparatorluk oldu.

Batı dünyasının son dört yüzyıllık tarihine baktığımızda geleneksel toplumdan bireyin önem kazandığı modern piyasa toplumuna doğru kültürel bir geçiş vardır. Bu kültürel geçiş sırasında Batılı toplumlarda sekülerleşme ve rasyonelleşme eğiliminin eğitim, ekonomi, hukuk, müzik, sanat gibi toplumun her alanında arttığı görülmüştür. Batılı toplumlarda yaşanan kültürel modernleşme süreci özellikle Protestan kültürünün ve serbest piyasa ekonomisinin yükselişiyle gerçekleşmiştir. Ancak, güçlü sosyal bağlar ve geleneksel bağlar olmadan bireyler toplumlarına nasıl sadık kalacak, çevrelerindeki insanlara karşı nasıl diğergam yani özgeci olacaktır.

Bu bağlamda Smith piyasa ekonomisinde kişisel çıkar düşüncesini dengeleyecek "sempati" olarak bilinen ikinci bir genel ilke öne sürdü. İnsanların sempati sahibi olduğunu ileri sürüyordu. İnsanların yardımseverliğini temsil eden sempati ilkesinin Türkçe karşılığı duygudaşlık veya iyilikseverlik olarak bilinmektedir. Piyasa ekonomisinde insanların bencilliği ve açgözlülüğü sempati duygusuyla yumuşatılmış oluyordu. Kişisel çıkar ilkesi

sempati ilkesiyle birleşince doğal uyum içerisinde işleyen seküler bir toplumsal düzene yol açıyordu. Böylece, Smith ekonomi ve ahlakı birleştiriyor, karşılaştığı bu büyük ahlaki problemi çözmüş oluyordu. Toplumsal hayatın sürekliliği ve harmonisi için dine ihtiyaç kalmamıştı, dinin altın çağı son bulmuştu.

Kapitalizm ve ekonomi bilimi Aydınlanma düşüncesi ikliminde gelişme imkanı buldu. Ancak, kapitalist ekonomik sistemle sermaye belli ellerde toplanmaya başlanmıştı. Tanrının her şeyin üstünde olduğu, her an müdahale ettiği ve her şeyi kapsayıcı bir evren anlayışından, Tanrının bulunmadığı ve hiç müdahale etmediği bir evren anlayışına geçiliyordu. Katolik inanç sistemi ve kültürüne göre kapitalist ekonomik sistemde sermayenin belli ellerde toplanması teolojik olarak meşru bir durum değildi. Bu yüzden, Adam Smith ve öncü Klasik iktisatçılar sermayenin belli ellerde toplanmadığı tam rekabete dayalı bir piyasa modeli oluşturdular. Hâlbuki gerçek dünyada tam rekabete dayalı piyasalar neredeyse hiç bulunmamaktaydı. Gerçek dünyada rekabetin eksik veya yanlış olduğu aksak rekabet piyasaları daha çok görülmekteydi.

Smith'in "Ulusların Zenginliği" (1776) adlı eserini yayınlamasından yaklaşık yüzyıl sonra Klasik iktisat okul tamamlanmış, Klasik okulun devamı olarak Neoklasik iktisat okulu ortaya çıkmıştır. Klasik iktisatçıların aksine Neoklasik iktisatçılar piyasaları toplumdan ve din gibi sosyal unsurlardan soyutladılar. Neoklasik iktisatçıların etkisiyle piyasalar doğa yasaları gibi yasaların işlediği, Tanrının bile müdahale etmediği özerk alanlar olarak kabul edildi. Öncü ana akım iktisatçılar tarafından matematiksel formalizm olarak bilinen soyut matematiksel modeller kurma metodolojisi benimsendi Böylece, ekonomi bilimi soyut ve matematiksel bir bilim dalına dönüştü. Öncü Neoklasik iktisatçılar Smith'in ortaya attığı serbest ticarete dayalı sistemi, yani doğal özgürlük sistemini matematiksel olarak modellemeyi başardılar. Ekonomi biliminin doğa bilimleri gibi kesinliğe sahip pozitif bir bilim dalı olduğu kabul edildi.

Öncü ana akım iktisatçılar dünyada kaynakların kıt olduğunu, işsizlik ve yoksulluk sorununun kaynakların kıt olmasından dolayı ortaya çıktığını düşünüyorlardı. Dolayısıyla, öncü iktisatçılar dünya üzerindeki kurtuluşun kıtlık sorununun çözümüyle olacağını kabullenmeye başlamışlardı. Kaynakların verimli kullanılması kıtlık sorununu, dolayısıyla işsizlik ve yoksulluk sorununu çözebilirdi. Ana akım iktisatçılara göre özgür piyasalarda fiyatların serbestçe piyasa güçleri tarafından belirlenmesi kaynakların verimli olarak kullanılmasını garantiliyordu. Bu yüzden piyasaları sınırlayacak ve işleyişini bozacak müdahalelere karşı çıktılar. Ancak, iktisat peronu rasyonel olarak işleyişini sürdürürken, ahlak peronunda ortaya çıkan bir kriz de işsizlik ve yoksulluğun bir nedeni olabilirdi.

Ana akım iktisatçılara göre ekonomik gelişmenin hızlanması toplumun rasyonelleşme eğilimine bağlıdır. Aydınlanma düşüncesi ikliminde küresel ekonomide serbest piyasa ekonomisi ile liberal demokrasi her ülke tarafından kabul edilen uluslararası standart normlar haline gelmiştir. Bu bağlamda, uluslararası sistemde ülkeler ekonomik gelişme hızlarına göre sıralandırılmakta ve değerlendirilmektedir. Ekonomik performansı yüksek olan ve hızla değişme kabiliyeti olan ülkeler milli gelir sıralamasının yapıldığı tablolarda üst sıralarda yer almakta, kaynaklarını verimli kullanamayan ve değişimin hızına ayak uyduramayan ülkelerden daha itibarlı ve üstün olarak kabul edilmektedirler.

20. yüzyılın başlarında Edward H. Chamberlin ve Joan Robinson gibi Neoklasik ik-

tisatçılar aksak rekabet piyasası modelleri geliştirdiler. Çünkü kapitalist ekonomik sistemde farklı derecede rekabet düzeylerinin olduğu piyasa yapıları bulunmaktadır. Tam rekabet piyasaları değil, rekabetin eksik olduğu aksak rekabet piyasaları daha çok görülmektedir. Mükemmel bir forma kavuşan Neoklasik paradigma böylece her ülkede kapitalizmin formal teorisi olarak kabul edildi. Bu bağlamda günümüzde modern iktisatçıların en önemli rolü piyasaların yani, ekonomik sistemin işlemesi için teknik bilginin üretilmesidir. Ekonomilerin rasyonelleşmesi için oldukça matematiksel modeller kurarlar. Modern ana akım iktisatçıların büyük bir kısmı bu bakımdan mühendisliğe benzeyen mesleki sorumluluklarını yerine getirirler.

Ana akım iktisatçıların misyonu insanoğlunu mağaradan, yani karanlıktan aydınlığa çıkaracak bir perspektif veya yöntem sunmaktır. Ana akım iktisatçılar ürettikleri teorik ve ampirik modelleriyle Newton veya Einstein'ın rolünü üstlenirler. Oldukça soyut, gerçek dünya ile ilişkisi olmayan matematiksel modelleri ile iktisat peronundaki olayları rasyonel bir pencereden açıklamaya çalışırlar. Bu şekilde rasyonelleşmeyi ve ekonomik gelişmeyi hızlandırmayı amaçlarlar. Bu bağlamda ana akım ekonomi biliminin temel paradigmalarının din de dâhil olmak üzere sosyal faktörlerle ilişkisi hemen hemen hiç yoktur. Ancak, ekonomi biliminin sosyal unsurlardan soyutlanarak teknik bir bilim dalına dönüşmesi önemli sosyal bilimciler tarafından çok eleştirilmektedir. Hatta, ana akım bilimde benimsenen matematiksel formalizme dayalı metodoloji bazı iktisatçılar tarafından "İlk Günah" olarak kabul edilmiştir.

Çünkü ekonomi biliminin bir de normatif boyutu, yani değer yargılarının bulunduğu sosyal/kültürel bir boyutu vardır. Ekonomi biliminin teknik bir bilim dalı olmasının yanı sıra, biryandan da ahlak bilimi de olması önerilmektedir. Bu bakımdan ekonomi biliminin bir amacı da insanlara iyi ve güzel olanı veya ahlaklı olanı öğretmek olmalıdır. Bu yüzden ekonomik hedefler aynı zamanda, iyiliğe katkıda bulunan hedefler olmalıdır. Ekonomik hedefler ile adaleti, iyiliği ve ahlakı geliştiren hedefler arasında bir çelişki olmamalıdır. Yani, ekonomik hedefler ile ahlaklı hayata yol açan hedefler bir paranın iki yüzü gibi olmalıdır.

Birçok sosyal bilimciye göre modern iktisatçıların önemli bir rolü daha olmalıdır. Bu da ilahiyatçı veya teolog rolüdür. Günümüzde Batılı iktisatçıların bu bakımdan Martin Luther'in veya Thomas Aquinas'ın mirasçıları olmaları gerekir. Bu bağlamda iktisatçıların bir diğer mesleki sorumluluğu da modern seküler ekonomilerin daha insani ve adil olmalarının sağlanmasıdır. İktisatçılar bir bakımdan din adamları (veya sosyal ahlakçılar) gibi ekonomilerin ahlaki performansından da sorumludurlar. İktisat peronunda değil, ahlak peronunda çıkan bir kriz de işsizlik ve yoksulluğa yol açabilir. İktisatçıların bir görevi de ahlak peronunda ahlaki bir krizin çıkmasının önlenmesidir.

6. İslam Kültürünün Zenginliğe ve Yoksulluğa Bakış Açısı

İslam kültürünün ekonomi anlayışına göre rızkın arttırılması gibi politikaların üzerinde durulması gerekmektedir. Rızkın arttırılması ve paylaşılması herkesin iyi bir hayata ulaşmasını garantilemektedir. Rızkın arttırılması ve paylaşılması için tüketenlerle üretenlerin, satıcılarla alıcıların bir araya gelmesi gerekmektedir. İktisatçıların ortaya attığı "piyasa" kavramı Allah'ın insanları birbirleri vasıtasıyla rızıklandırmasına aracı olmaktadır.

İslam'ın ekonomi düşüncesi ile iktisatçıların ortaya attığı piyasa ekonomisi kavramı örtüşmektedir. Yani, İslam'ın ekonomi düşüncesi ile piyasa ekonomisi uyum içerisindedir. Ancak, İslam'ın ekonomi düşüncesi ile Neoliberal kapitalizm örtüşmemektedir. Çünkü, acımasız rekabete dayalı olan Neoliberal kapitalizm adalet, eşitlik, merhamet, paylaşma, zayıfların kollanması gibi İslami değerlerin yozlaşmasına yol açmaktadır. İslam dininin ekonomi düşüncesine göre ekonomilerin adil ve insani olması gerekmektedir. Modern Neoliberal kapitalist ekonomik sistemde ise adaletin, eşitliğin, paylaşmanın ve huzurun bulunması zordur. Egoizme dayalı modern kapitalist iş ahlakı ile Müslümanların iş ahlakı örtüşmemektedir.

Piyasa olarak adlandırılan mekânlar veya sanal ortamlar insanların çalışmalarının karşılığını alabilmelerini sağlamaktadır. Piyasa sisteminde ortaya çıkan denge fiyatı, ticari faaliyetler sırasında piyasa güçleri olan arz ve talebe göre belirlenmektedir. Piyasa sistemi içerisinde rekabet ortamı tam olduğunda belirlenen denge fiyatı en adil fiyat olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamber henüz yaşarken piyasa sisteminde fiyatların piyasa güçleri olan arz ve talebin birlikte hareket etmesiyle belirlenmesini onaylamıştır. Hz. Peygamber'in yaşadığı yıllarda ekonomik hayatla ilgili bu görüşü 18. yüzyılda ortaya çıkan liberal piyasa ekonomisi vizyonu ile örtüşmektedir.

İslam dini bireylere servet edinebilmeleri için özel mülkiyet, ticaret ve sözleşme, borç verme, kar elde etme, şirket kurma ve girişim özgürlüğü gibi ekonomik haklar vermiştir. Ancak, bu ekonomik özgürlükleri diledikleri gibi kullanma konusunda tamamen serbest bırakmaz. Bu özgürlüklerin başkalarına zarar verecek veya ekonomik sistemi olumsuz etkileyecek şekilde kullanılmasına müsaade etmez. Çünkü özel mülkiyet veya girişim özgürlüğü gibi ekonomik özgürlükler toplumun çıkarlarına hizmet ettiği ölçüde değerlidir (Ağırman, 2007:21-22; Güney, 2021:55-56).

Müslümanların ekonomik özgürlükleri toplumun çıkarlarına hizmet edecek şekilde sınırlandırılmalı ve düzenlenmelidir. Çünkü piyasa sisteminde ortaya çıkan denetimsiz piyasa güçlerinin kadınlar, çocuklar, yaşlılar, yoksullar, hastalar ve engelliler gibi toplumun en zayıf kesimlerine zarar vermemesi gerekir. Ayrıca, çok zenginleşen Müslümanlar toplumun diğer fertlerine ihtiyaçları olmadıklarını veya toplumun en zayıf kesimlerinden üstün olduklarını düşünebilirler (Şen, 2020: 50).

Egoizme dayalı bir ekonomik sistemin ortaya çıkmasını engellemek için İslam kültürü zenginliğin akışını otomatik olarak toplumun en zayıf kesimlerine yöneltecek ilkeler koyar. Böylece, ekonomik sistemin yoksulluk üretmesi önlenmeye çalışılır. Dolayısıyla, piyasa sistemi ve piyasa güçleri, piyasadaki rekabet ortamı sosyal hedefler doğrultusunda İslam ilkeleriyle düzenlenir. Doğru ve meşru ilkelerle sosyal olarak düzenlenmiş piyasa sisteminin topluma hizmet etmesi sağlanır. Ekonomi ile toplum arasında sağlıklı bir ilişki kurulur. Böylece herkesin ihtiyaçlarının karşılandığı, hiç kimsenin asgari geçim düzeyinin altında olmadığı sosyal piyasa ekonomisi modeli ortaya çıkar.

Bu bağlamda İslam kültürüne göre rızkın arttırılmasına yönelik çabalar oldukça önemlidir, toplumların barışa, huzura ve refaha ulaşmasını sağlamaktadır. Ancak, daha fazla üretim, verimlilik ve büyüme ile elde edilen rızıkların adil bir şekilde paylaşılması da gerekmektedir. Yani, verimlilik ile birlikte sosyal adaletin sağlanması önemlidir. Günümüzde egoizme ve acımasız bir rekabete dayalı Neoliberal kapitalist ekonomik sistem kü-

resel medeniyeti tehdit etmektedir. Dünyanın geleceği ve refahın sürdürülebilirliği açısından egoizmin ve acımasız rekabetin yerine, sosyal adaletin ve merhametin ikame edilmesi önerilmektedir (Coşkun, 2010: 14-15).

Günümüzde ana akımı temsil eden iktisatçılara göre Müslümanların ekonomi düşüncesi ve rızık, haram, helal gibi kavramları piyasaların sınırlarını daraltmakta, ayrıca insanları pasifize edici/tembelleştirici bir etki yaratmaktadır. Hatta Müslüman toplumların geri kalmasından sorumlu faktörler olarak feodal özellikler taşıyan sosyo-psikolojik ve sosyo-kültürel özellikleri ve İslama dayalı ekonomi düşüncesi sayılmaktadır. Bu bağlamda Sabri Ülgener Türkiye'de İslam dini ile modern ekonomi ilişkisi üzerine önemli çalışmalar yapmıştır.

Ülgener Doğulu toplumların neden sanayi devrimi yapamadığını ve feodalizmi sonlandırıp kapitalizme başlayamadığını Weberyen metodolojiyi izleyerek bilimsel olarak açıklamıştır. Bir Weberyen iktisatçı olan Sabri Ülgener'e göre Doğulu toplumların geri kalmasında en önemli faktör Müslümanların modern kapitalist özellikler taşımayan, geleneksel iş ahlakları ve orta çağı temsil eden irrasyonel zihin dünyalarıdır. Müslüman iş adamlarının rasyonel ekonomik hesaplamadan ve serbest piyasa ekonomisi mantığından uzak durmaları, kar konusunda ihtiyatlı davranmaları ve kanaatkar tutumları sermaye birikimini engellemiştir. Bu yüzden, Müslümanlar çiftçilik, memurluk ve askerlik gibi mesleklerde yoğunlaşmışlardır. Müslüman iş adamları devletin katkılarıyla şirket kurmuşlar ve sermaye sahibi olmuşlardır.

İslam ekonomisi ve ahlakı literatüründe basit ve yalın bir hayatı ifade eden "zühd" kavramı en çok işlenen konular arasındadır. Ancak, zühd adına zenginliğin ve iyi bir hayatın aleyhinde uydurulmuş pek çok asılsız rivayet, İslam ekonomisi ve ahlakı literatürüne girmeyi başarmıştır. Bu rivayetlerin büyük bir kısmı iyi niyetle dünyaya olan ilgiyi azaltıp ahirete yönlendirme amacına yöneliktir. İyi bir hayat veya zenginliğin aleyhine üretilen asılsız ve uydurulmuş rivayetlerin bir kısmı ise Müslümanları dünyadan soğutup pasifize etmek, fakirleştirmek, girişimci ruhlarını yok edip, piyasa ekonomisinden uzaklaştırmak gibi art niyetli amaçlarla yapılmıştır.

Modern kapitalist iş ahlakıyla örtüşmemesine rağmen İslam inanç sisteminin iyi bir yaşama ve zenginliğe bakışı genel manada olumludur. Kur'an'da doğrudan veya dolaylı olarak zenginliği yeren herhangi bir ayet mevcut değildir. Tam aksine, dolaylı olarak zenginliği öven ve onu gerekli kılan ayetler vardır. İyi bir hayatı veya zenginleşmeyi kötüleyen uydurulmuş rivayetler İslam toplumunun ekonomik gelişmesine zarar verebilmektedir. İslam toplumunun manevi açıdan olduğu kadar ekonomik gelişmeye de ihtiyacı vardır. İslamiyet servet kazanmayı değil, yığmayı ve istiflemeyi yasaklamıştır. Dolayısıyla İslam kültürünün kınadığı kimseler de serveti dolaşıma ve kullanıma sunmayanlar, yani Karun gibi yığanlardır (Ağırman, 2007: 61).

Neoliberal ekonomi düşüncesi Müslüman ülkelerde hızla moda haline gelmekte ve yayılmaktadır. Müslümanlar Neoliberal politikalarla birlikte yaşam tarzlarını kaybetmektedirler. Müslüman ülkelerde Neoliberal politikaların bir alternatifi olarak İslam ekonomisi düşüncesi sunulmaktadır. İslam ekonomisi düşüncesinin başarılı bir sosyal bilim dalına dönüşmesi için büyük çabalar gerekmektedir. İslam ekonomi düşüncesinin piyasa ekonomisi kavramı ile uyum içinde olduğu da görülmektedir. Farklı bir ekonomik sistem arayı-

şında Sabri Ülgener'in çalışmalarının gözden geçirilmesinin ve farklı bakış açılarıyla yeniden üretilmesinin faydaları olacağı görülmektedir.

Rasyonel bir dinin ekonomik performansı arttırdığını ve demokrasiyi desteklediğini yapılan iktisat sosyolojisi araştırmaları göstermektedir. Yapılan araştırmalarda liberal bir dünya görüşü ile örtüşen rasyonel inanç sistemlerinin piyasa ekonomisiyle birlikte demokrasinin gelişmesine katkıda bulunduğu görülmektedir. Değerlerin ve normların kaynağını dini kültür oluşturmaktadır. İslam kültürünün liberal bir ekonomiyi ve demokrasiyi nasıl etkilediğinin araştırılması gerekmektedir. İktisat sosyolojisi araştırmaları dini kültürün ekonomi ve demokrasi üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılması bakımından oldukça değerlidir.

7. Sonuç ve Öneriler

Almanya'da Tarihçi Okulu 1940'ların sonlarında yerini Ordoliberalizm düşüncesine bırakmıştır. Alman Tarihçi Okulunun yaklaşımında tarih, kültür ve değerler temel kavramlardır. Tarih, kültür ve değerler ekonomik gelişmeyi ve ülkenin kapitalizme dönüşümünü etkilemektedir. Tıpkı Tarihçi Okul gibi Ordoliberalizm iktisat okulu da İngiltere merkezli Klasik ve Neoklasik iktisat düşüncesine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Neoklasik iktisatçılar matematiksel formalizme dayalı metodoloji ile her ülke için geçerli ekonomi teorileri geliştirmişlerdir. Ordo liberaller ise matematiksel formalizmden uzak durarak, hukuk bilimini kullanarak Almanya için sosyal piyasa ekonomisi modeli geliştirmişlerdir. "Serbest piyasa ekonomisi" yerine "sosyal piyasa ekonomisi" kavramını ikame etmişlerdir.

Almanca olan "ordo" kelimesinin İngilizce karşılığı "order"dir. Türkçe karşılığı ise "düzen" anlamına gelmektedir. Ordo teorisyenler Kıta Avrupası'nda yaşamış olan ekonomik sistemlerdeki varyasyonları çalışmışlardır. Böylece, Adam Smith'in İngiltere için öngördüğü ekonomik sistemden farklı bir ekonomik sistem geliştirmişlerdir. Ordo liberaller sosyal piyasa ekonomisi modelini geliştirmek için Adam Smith'in görüşleri ile Alman Tarihçi Okulunun düşüncelerini sentezlemişlerdir. Alman milli ekonomi modelini Adam Smith'in görüşleri bağlamında revize etmişlerdir. Almanya Ordo teorisiyle Kıta Avrupasında sosyal demokrasinin kalesi olmuştur. Sosyal demokrasi daha çok 3. Yol olarak tanınmaktadır. Almanya Kıta Avrupası ülkeleri gibi 3. Yol ülkesidir.

Ordo teorisyenlerin geliştirdiği sosyal piyasa ekonomisi modelinin köklerinde Katolik Hıristiyan inanç sistemi ve değerleri bulunmaktadır. Almanya'da ortaya çıkan Ordo liberalizmin kültürel ve ahlaki temelini Eski Ahit ve Yeni Ahit, yani Katolik Hıristiyan inanç sistemi oluşturmaktadır. Kültürel temeli Katolik Hıristiyanlık olan Ordo teorisiyle egoizme dayalı merhametsiz ekonomik sistemin insanlığa hizmet etmesi sağlanmaktadır. Çünkü, zenginlik üreten merhametsiz bir ekonomik sistem yoksulluğun en önemli sebebi olarak görülür. Bu yüzden, Ordo teorisiyle zenginlik üreten egoizme dayalı ekonomik sistemin yoksulluk üretmesi önlenmeye çalışılmaktadır. Kapitalist ekonomik sistem hukuk bilgisiyle düzenlenerek adaletin, kardeşliğin, yardımseverliğin, özgeciliğin ve iyiliğin gelişmesine katkıda bulunacak bir kurumsal yapıya sokulmaktadır. Ordo liberallerin sosyal piyasa ekonomisiyle ilgili bu görüşleri Katolik Hıristiyan din adamları tarafından da savunulmaktadır.

Bu bağlamda tarih, kültür ve değerler önemli değişkenlerdir ve ekonominin izlediği patikayı etkilerler. Kültürel olarak Katolikliğin hakim olduğu Kıta Avrupası ülkelerinde

sosyal adaletin önemli bir yeri bulunur. Bu yüzden, bu ülkelerde demokratik sosyal refah devletleri kurulmuştur. Kıta Avrupası ülkesi olan Almanya'da olduğu gibi İslam kültürüne göre de sosyal adaletin sağlandığı yüksek verimli bir ekonomiye ulaşılmaya çalışılmalıdır. Türkiye için farklı bir ekonomik sistem arayışında Sabri Ülgener'in iktisat sosyolojisi araştırmalarının gözden geçirilmesine ve farklı bakış açılarıyla yeniden üretilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Kültürel kaynağı Protestanlık olan Neoliberal ekonomi düşüncesinin yerine, ekonomi ve toplumun birleştiği milli bir ekonomi modelinin Türkiye için daha uygun olduğu ileri sürülmektedir.

Kaynaklar

Ağırman, C. (2007). *Dünya-ahiret dengesinde zenginlik ve yoksulluk*. Ensar Yayınları.

Anderson, J. E. (1967). Poverty, unemployment, and economic development: The search for a national antipoverty policy. *The Journal of Politics,* 29(1), 70-93.

Blank, R. M. (2003). Selecting among anti-poverty policies: Can an economist be both critical and caring?. *Review of Social Economy*, 61(4), 447-469.

Coşkun, A. (2010). *Kur'an-ı Kerim'de rızık ve iktisadi hayat.* Ensar Yayınevi.

Demir, Ö. (2020). *Ahlak ve ekonomi*. İktisat Yayınları.

Ekelund, R. B., Hebert, R. F. & Tollison, R. D. (2006). *The market place of Christianity.* MIT Press .

Frey, D. E. (2009). *America's economic moralists: A history of rival ethics and economics.* State University of New York Press.

Güney, N. (2021). *Bir Müslüman ekonomi ve faize nasıl bakmalı.* Beyan Yayınları.

Lampman, R. J. (1965). Approaches to the reduction of poverty. *The American Economic Review,* 55(1/2), 521-529.

Luetge, C., Mukerji, N. (2016). *Order ethics: An ethical framework for the social market economy*. Springer

Şen, M. (2020). *Kur'an'ın zenginlik ve fakirlik tasavvuru*. Hüner Yayınevi